

Bagdi László–Török Péter

„HAZÁDNAK RENDÜLETLENÜL”... EGY KORSZAKOS KÖZSZOLGA ÜNNEPI BESZÉDÉ- NEK MARGÓJÁRA

Jelen tanulmány apropóját egy ünnepi beszéd felbukkanása adta, amely egy Berettyóújfalu történetében emblematikus szerepet betöltő, különleges személyhez köthető. Kerekes Gyula több mint negyven évig – 1873 és 1915 között –, hajszál híján a dualizmus egész időszaka alatt jegyzőként szolgált a településen. 1898. április 11-én, az 1848. évi törvények kihirdetésének 50. évfordulója alkalmából elmondott beszéde jócskán túlmutat az emléknap aktualitásán. A Berettyóújfalu 1848–1898 közötti fejlődését összefoglaló beszéd kordokumentumnak tekinthető, napjaink emberének is fontos adalékul szolgálva a település dualista korszakának megismeréséhez. A korszak hangulatát még inkább közelebb hozza a beszéd politikai töltete: a település változásainak tényszerű közlései mellett a köztisztviselői szerepből kilépve kortesbeszéd-jelleggel a politikai ellenzéknek címzett üzenetek és kritikák is helyet kaptak a köszöntőben.

Dolgozatunk bevezető része – néhány esetben a beszédben elmondott adatokra támaszkodva, vagy kiegészítve azokat – Berettyóújfalu dualista időszakának összefoglaló történetét ismerteti. A második rész Kerekes Gyula élettörténetéhez járul hozzá új, frissen feltárt adatokkal, a tanulmány harmadik egységében pedig magát a beszédet adjuk közre.

A városiasodás évtizedei Berettyóújfaluban

Berettyóújfalu történetét tekintve a dualizmus több mint öt évtizedes korszaka kiemelkedő időszaknak számított. Ezekben az évtizedekben a település jelentős fejlődésen ment keresztül, előnyös természeti fekvésére építve elsősorban kereskedelme, arculata és szellemi életének megerősödése emelte a korszak derekára regionális központtá. Ezt a folyamatot, megnevezve egyúttal a korszak legfontosabb célkitűzését, joggal nevezik Berettyóújfaluban a „városiasodás” éveinek.

Az 1865-ben lezajlott földbirtokrendezések során Berettyóújfalu több mint másfél évszázad után kikerült a felbomló derecskei uradalom fennhatóságából. A tagosítások után a település mezővárosi pozícióban megmaradva, de már nem az Esterházy család birtokában lévő uradalom részeként lépett át a kiegyezés korszakába.¹

Az 1871-es településrendezési törvény² Berettyóújfalut mezővárosi státuszából nagyközséggé sorolta át, ami elsősorban a városi kinevezésre számító helyi vezető és értel-

¹ Szikla 2013: 56. A derecskei uradalom történetéhez lásd: Szendrey 1979: 19–33. és Szendrey 1968.

² 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről.

miségi réteg köreiben keltett csalódást. A vármegyei járások egy évvel későbbi újraszervezésekor kompenzációként a település a Sárréti járásban Biharkeresztes, Derecske és Báránd mellett szolgabírói szakasz székhelyet kapott, ez a titulus azonban – bár hivatalosan előrelépésnek számított – a hétköznapi rögválóságban annál csekélyebb mértékben tudott érvényesülni. Jól mutatja ezt, hogy a mindenkori főszolgabíró a formális változások ellenére a hagyományt követve, hivatalát aktuális lakhelyén tartotta.³ Ez a kisebb pofon ugyanakkor nem változtatott a település jövőbeli irányvonalán, amit a sárréti térség vezető szerepében láttak kibontakozni. A település súlyának, befolyásának növelését elsősorban közhivatalok és intézmények Berettyóújfaluba való helyezésén keresztül kívánták megvalósítani. Ennek a folyamatnak az első jelentős eredménye a királyi járásbírói szakasz nagyközségben való felállítása volt 1872-ben. A bírósági hivatalért való lobbitevékenységet nagyban erősítette az a széles körben elterjedt vélekedés, miszerint azt a szomszédos település, Derecske is igyekszik megszerezni. Ezt az állítást pontos ismeretek hiányában sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk, ugyanakkor kétségtelen, ebben az időszakban Berettyóújfaluban ezt kész tényként kezelték.⁴ Szintén 1872-től – nem függetlenül a járásbírói szakasztól – a vármegyei igazgatás polarizálásának újabb szakaszaként, az adóhivatal és az állatorvosi székhely járási kirendeltsége is a településen került felállításra, utat nyitva további közigazgatási szervek megtelepüléséhez. 1874-ben kezdték építeni Berettyóújfalu első emeletes közintézményét, amit sokatmondóan nem község-házának, hanem városházának neveztek el.⁵ Az épület presztízsberuházásnak számított, az új hivatal minél hamarabb való átadásának érdekében a település az építési költségkiegészítéseként 1873-ben jelentős összegnek számító, 30 000 forintnyi kölcsönhöz folyamodott.⁶ Az új épület a Berettyóújfalu „ékszeres dobozaként” funkcionálva az emeleti részen a „városháza” hivatalát, a földszinten pedig többek között a korszak második felében megnyitott Oroszlán Szállodát, kávézót és nyomdát fogadta be, a státuszszimbólum mellett így gazdasági vonalon is hozzájárulva a városiasodáshoz.⁷ 1881-ben, az adminisztráció szolgabírói szakaszokba való kiépülésének újabb mérföldköveként – a település lobbijával egybeesve – a járásbírói hatáskörét tovább bővítve,

³ Biharvármegye Hivatalos Lapja, [VII. évf. 36. sz.] 1909. szeptember 9. 16. Lásd még: Szikla 2016: 24.

⁴ Nyakas 1981: 300.

⁵ A korszakban a berettyóújfalu városházát ábrázoló képeslapon is „Városháza” felirat állt, így képviselve a külvilág előtt a település önképét. Nadányi 1938: 462.

⁶ A felvenni kívánt hitelösszeget ugyan jóváhagyta a vármegye törvényhatósági bizottsága, érdekesség viszont, hogy már az építkezés közben kisebb fennakadást okozott egy költségvetési vita a település és a vármegye között. Berettyóújfalu indítványozta a kivitelezéssel megbízott helyi vállalkozók, Papp Tamás és társainak javára a téglák árának módosítást, ezenként két forinttal való megemelt elszámolását, amit a vármegye elutasított. MNL HBML IV.402 123. k. 119. bejegyzés, 1873. január. 7.

⁷ Bartha 2011: 16.

az intézményt telekkönyvi hatósági jogkörrel ruházták fel. Berettyóújfalu alkalmasságát többek között az ekkor már kilenc éve fennakadás nélkül működtetett járásbíróssággal bizonyította, jelezve, hogy komolyabb közigazgatási szerepeket is sikerrel tud betölteni. Szintén ugyanebben az évben sikerült véget vetni annak a hagyományelvű gyakorlatnak, miszerint a Sárréti járás főszolgabírója és csendbiztosa lakhelyén tartotta hivatalát.⁸ A kor változásaihoz igazodva 1883-tól mindkét tisztségviselőnek Berettyóújfalu lett az állandó székhelye, így ettől az évtől kezdve a település a közigazgatási hierarchiában szintet lépve, ha még hivatalosan nem is, a gyakorlatban a főszolgabírói szakasz mintegy 12 községének lett a központja.⁹ Ennek megfelelően a továbbiakban a Sárréti Népjegyző Egylet is Berettyóújfaluban tartotta üléseit. A vármegyei közigazgatások 1884-ben újabb nagyszabású rendezésen estek át, az új kialakítás értelmében a szolgabírói szakaszokat a járások váltották fel.¹⁰ A berettyóújfalui közélet bizakodva nézett a változások elé, ezúttal már jogosan: a több mint tíz éve tartó folyamatos közigazgatási súlypont-növelés meghozta eredményét: Bihar vármegye újonnan kialakított tizenhárom járása között már ott találjuk a Berettyóújfalui járást, Berettyóújfalu központtal. Érdeemes látni, hogy az olyan súlyponti szerepet betöltő hivatalok, mint a telekkönyvi hatóság, adóhivatal vagy járásbírósság léte a település vonzáskörzetét a hivatalos közigazgatási határokat átlépve, más járásokra is kiterjesztette.

A közigazgatási hivatalok létesítése mellett a település térségben való gazdasági befolyásának növelése – mint a központtá alakulás másik alapvetése – érdekében is érdemi lépések történtek. 1870-ben megalakultak Berettyóújfalu első pénzintézetei, az Angol–Magyar Bank fiókszervezeteinek számító, döntő részben a Sárrét lakosságának részvénytulajdonával rendelkező Sárréti Takarékpénztár és Sárréti Népbank. Mindkét intézet megalakításában kiemelkedő szerepet játszott Vass Jenő, a település dualizmus korai fejlődésében elévülhetetlen érdemeket szerzett gyógyszerész.¹¹ A pénzintézetek megjelenése lehetővé tette több helybeli és regionális lefedettségű gazdasági társaság

⁸ Gyöngyösi 1996: 77.

⁹ Szikla 2014.

¹⁰ Szikla 2014.

¹¹ Vass Jenő 1842. december 6-án született Debrecenben. Szülei Vass Benjámín és Bélyei Erzsébet. Középfokú tanulmányait a Debreceni Református Főgimnáziumban végezte, gyakorlati éveit mint gyógyszerészegéd Késmárkon töltötte, Budapesten diplomázott. 1866-ban került Berettyóújfaluba, amikor feleségül vette a település első gyógyszerészét, néhai Sárréti (Kalivoda) János leányát, Vilmát, átvéve a patika vezetését. Rendkívül agilis, progresszív személyiség volt, a település modernizációját szívügyének tekintette. Hivatása mellett az 1870-től működő Sárréti Takarékpénztár alapítója, 1873-ig alelnöke, később igazgató-titkára. Sokéves innovatív társadalmi munkájával a dualizmus kori Berettyóújfalu fejlődésében elévülhetetlen érdemeket szerzett, nevét napjainkban egy utca és egy óvoda is őrzi. Sándor 2021a; A Goldstein Mór nevéhez fűződő nyomdaipari vállalkozás az 1870-es évek elejétől jelen volt a településen, amit Vass Jenő 1877-ben „Sárrét könyv- és Műnyomdája” néven üzemeltetett tovább.

létrejöttét, mint például a Sárréti Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet, a Berettyóújfalui Hitelszövetkezet, a Sárréti Népbank Takaré- és Segélyegylet, a Mezőgazdasági Takaré- és Segélyszövetkezet, vagy a Berettyóújfalui Kosárfonók Termelő Szövetkezete.¹²

Fontos területnek számított a helyi sajtó és nyomda helyzete, aminek életre hívása és támogatása a környező településekkel szemben szintén kiugrási lehetőséget biztosított. 1874-ben alapította Vass Jenő az első berettyóújfalui közéleti lapot, a Bihar megyei Községi Értesítőt, amely 1875-től Sárrét, majd Sárréti Újság néven jelent meg.¹³ A lap helyi vonatkozása mellett legalább ugyanennyire fontos jelenségnek számított a térség közügyeiről való állandó tájékoztatás és megjelenés. A Sárrét tehát egyértelműen a régió újságjának volt tekinthető, ugyanakkor Berettyóújfaluban való szerkesztése és kiadása szintén a település központi szerepét erősítette.¹⁴ A tájékoztatás mellett a lap rendszeresen publikált szépirodalmi és ismeretterjesztő témájú cikkeket, így módon elősegítve az olvasóközönség általános műveltségének bővülését. Szintén a közérdek szolgálatának céljával indult útjának a Vass Jenő által egy évig (1880) szerkesztett „Bihari Gazda” elnevezésű, gazdasági kérdésekkel foglalkozó lap, amely Nagyváradon látta meg a napvilágot. Emellett a szintén Vass Jenő és Dengi János által komponált, a korszak kultúrharcába illeszkedve a ponyvairodalmat visszaszorítani hivatott, a humor és szórakoztatás eszközével népnevelést végző füzet, a „Falusi Könyvtár”.¹⁵ Utóbbi kiadvány finansziális problémák miatt tiszavirág-életűnek bizonyulva mindössze másfél évig, 1876 októbere és 1878 márciusa között jelent meg, utódkiadványa a „Híradó” nevű szépirodalmi lap, amely Vass Jenő 1883-ban bekövetkezett haláláig volt melléklete a Sárrétnek. A főszerkesztő halála után a lap egy majdnem két évtizedes nyomdacsendet követően, 1901-ben került ismét kiadásra, egy ötéves, 1904–1909 közötti holtidőszakot leszámítva, sűrű névváltoztatásokkal ugyan, de 1918-as megszűnéséig zavartalanul üzemelt.¹⁶ A dualizmus kori Berettyóújfalui sajtófejlődését tekintve országos viszonylatban átlagosnak, regionális szempontból viszont kiemelkedőnek értékelhetjük. A sajtó megjelenése a Sárrét lakossága számára a közélet eseményeit először tette naprakész formában elérhetővé, másrészt a „kötelezőn” túl, kulturális területen a helybeli irodalmárok mellett a korszak országos híró költői és írói is rendszeresen publikáltak ezekben az orgánumban.¹⁷

¹² Nyakas 1981: 302.; Központi Értesítő, 1876. augusztus 11. 1137.

¹³ Török 2012: 5.

¹⁴ Bartha 2010: 4.

¹⁵ Szabad 1979: 627.; Vasárnapi Újság XXV. évf. (1878) 13. sz., 205.

¹⁶ Török 2012: 6.

¹⁷ Bartha 2010: 5.

A közintézmények létesítése, a gazdaság és sajtó fellendülése a szellemi és kulturális élet felporzódulását is felgyorsította, ami elsősorban társadalmi szervezetek kialakulásában mutatkozott meg.¹⁸ A társadalom széles rétegét képviselő szervezetek és egyletek közül a legjelentősebbnek a Sárreți Jótékony Nőegylet, az Izraelita Jótékony Nőegylet, a Polgári Kör, Sárreți Népdalkör, a Tűzoltó Egylet, és az 1911-ben Berettyóújfalu fogorvosa, a sportklubok alakításában jeleskedő Kiss Antal irányításával alapított sportegyesület, a BUSE (Berettyóújfalu Sport Egylet) számítottak.¹⁹

A közigazgatás kérdése – egy régiós központ ambícióval rendelkező település esetében természetes feladatnak számítva – az oktatási intézmények létesítését is magába foglalta.

A település első kisdédóvóját a kor civil aktivistáját megtestesítő Vass Jenő alapította 1877 őszén, létjogosultságát jól példázza, hogy már a megnyitást követő második hónapban több mint száz gyermek volt beíratva az intézménybe.²⁰ 1880-ban már önálló takarékpénztárral rendelkező hatosztályos izraelita népiskola is működik a településen.²¹ 1907-ben az állami kezdeményezésű nép- és vándorkönyvtár-hálózat 2000 korona értékű fiókkönyvtárat létesített a településen, melyet közvetlenül az elemi iskolák és ifjúsági egyesületeik kaptak használatba, a gyakorlatban azonban a szolgáltatást a lakosság számára is rendelkezésre bocsátották.²²

A lakosság tendenciózus növekedése leginkább a református népiskolákat érintette, a kor kihívásait lekövetve 1901-ben már kilenc népiskolával rendelkezik a felekezet.²³

A rohamos fejlődés a településen az addig láthatatlan katolikus hitéletre is pozitív hatást gyakorolt, ami egyúttal a népoktatás ügyének is lehetőséget jelentett. Az 1905 novemberére megépült római katolikus templom átadása után szűk egy évvel később megnyitotta kapuit a település első katolikus népiskolája, melynek kezdő, 80 fős létszáma az előzetes számításokat is jócskán felülmúlta.

¹⁸ Borsy 1930: 214.

¹⁹ (Dr.) Kiss Antal 1882-ben született Bihartordán. Budapesten járt egyetemre, majd gyakornokként több évet töltött külföldön. Hivatása mellett minden idejét a sportnak szentelte, mind szervezőként, mind aktív résztvevőként. Komoly szerepe volt Belgrád első labdarúgócsapatának létrejöttében, hosszútávfutóként pedig országos és nemzetközi versenyeket nyert. 1908-ban nyitotta meg fogászrendelőjét Berettyóújfaluban, ahol több mint négy évtizedig praktizált. Az 1911-ben megalakult Berettyóújfalu Sport Egylet egyik alapító tagja, az egyesület háznagya. A világháborút tábori kórházakban szolgálta végig, a vöröskereszt hadiékítményes és koronás vaskereszt kitüntetésekben részesült. A sport mellett a község kulturális életéből is kivette a részét, megszervezte az első kabaré-műkedvelő társaságot, gyakran előadva saját szerzeményeit. Barcsay V. BM Ad/2123-2006. 12.; Gazdig 1938: 265.; Belügyi Közlöny [XXXII. évf., 31. sz.] 1928. július 15. 660. Sándor 2021a. A Vass Jenő által alapított óvodát később a település vásárolta meg. Lásd az 1. sz. mellékletet.

²¹ Budapesti Közlöny [XIV. évf., 8. sz.] 1880. szeptember 12. 3.

²² Múzeumi és Könyvtári Értesítő (1908) [II. évf., 2–3. füzet.] 174.

²³ Ugyanakkor, hiába folyt a fiú- és lánytanulók, valamint az alsó és középosztályok oktatása is elkülönítve, a meglévő tanítói helyiségek a korszak vége felé már nem tudtak lépést tartani a gyors ütemben gyarapodó gyereklétszámmal, így a zsúfoltság problémája a megoldatlan kérdések közé tartozott. Kilián 1981: 376.

Az első polgári iskola létrejött a korszak végéig váratott magára, a polgári fiúiskola 1913. szeptember 1-én nyitotta meg kapuit.²⁴

A községi gazdasági népiskola, melyet az elemi iskolát befejezett, más felsőbb oktatási intézménybe nem járó tanulók részére szerveztek meg, 1905 óta működött Berettyóújfaluban, első tanára, később igazgatója a nagyközség és vármegye oktatásában elvülhetetlen érdemeket szerzett Brózik Dezső volt.²⁵

A korszak végére az oktatási intézményekben „megizmosodott” Berettyóújfaluban az alap- és középfokú edukációnak is széles körben volt képviselője: 1914-ben a nagyközség egy kiseddóvóval, kilenc református, egy katolikus és egy izraelita népiskolával, egy iparostanonc- és egy gazdasági népiskolával, valamint egy polgári fiúiskolával rendelkezett, ami bihari és országos tekintetben is jó eredménynek számított.²⁶

A közegészségügy helyzete létfontosságán túl szintén a presztízs jellegű ügyek közé tartozott. A kiegyezés beköszöntekor Berettyóújfalun nem rendelkezett saját orvossal, márpedig a településvezetés hosszú távú perspektívájában alapvető célkitűzés volt egy kiszámítható és folyamatos egészségügyi jelenlét.²⁷

Az erőfeszítéseknek hála 1873. november 15-i hatállyal dr. Reichenberger Fülöp személyében Berettyóújfalun alkalmazta első saját háziorvosát, ettől az időponttól

²⁴ Kilián 1981: 377.

²⁵ A Felvidéki Turócligetben született 1884-ben. Az állami tanítóképzőt Znióváralján, a gazdasági szaktanítóképzőt Békéscsabán végezte el. 1905-ben került Berettyóújfaluba, mint az iskola egyedüli tanára, 1912-ben igazgatói kinevezést kap. Az 1927-ben új épületet kapó önálló gazdasági népiskola az ő szervező és tanító munkájának köszönhetően tett szert országos hírnévre. Rendszeresen publikált a Gazdasági népiskola című országos lapban, 1923–1928 között pedig szerkesztette is azt, erre az időszakra Berettyóújfaluba helyezve a lap kiadását. Gazdasági tanfolyami jegyzetek címmel számos szakirodalmat írt, valamint a gazdasági szaktanítók országos egyesületének alelnöke. Mindezek mellett aktív közéleti tevékenységet folytatott, választott tagja volt Berettyóújfalun képviselő-testületének és Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottságának, 1920–22 között szerkesztője Szilágyi Lajos lapjának, a Bihar Újságnak. Sándor 2021b; lásd még: Török: 2008.

²⁶ Gyány 1930: 142.

²⁷ Bihar megye Sárréti járása 1871-től négy szakaszra oszlott, a Bárándi szakasz a Derecskeivel, míg a Berettyóújfalui a Mezőkeresztesivel esett egy közigazgatási besorolásba. Hivatalosan két szakaszra jutott egy körorvos, azonban a rendelkezés gyakorlati megvalósulása nemegyszer csupán papíron létezett. Jó példa erre Berettyóújfalun esete: 1872-től Mezőkeresztes és a szakaszába tartozó környező települések rendszeresen éltek panasszal a vármegye alispánjánál, mivel dr. Kránczli Sándor körorvos lakhelye Berettyóújfaluban volt, így a gyakorlatban „csak” a település és közvetlen régióját tudta ellátni, a Mezőkeresztesi szakasz orvosi ellátás nélkül maradt. Dr. Kránczli Sándor ugyan életvitelszerűen tartózkodott Berettyóújfaluban, körorvosi státusza miatt hivatalosan mégsem lehetett a település saját orvosának tekinteni. MNL HBML IV.406.b 2. d. 1872. november 24. p. 1–4.

kezdve van a településen végérvényesen állandó orvosi szolgálat.²⁸ Figyelemre méltó, hogy dr. Reichenberger Fülöp szolgálatát 1917-es nyugállományba vonulásáig, majdnem 44 évig látta el, ami a korszak vidéki orvosainak elsősorban a rossz körülmények miatti gyors cserélődését tekintve – a Sárréti járásra mint elmaradott térségre ez hatványozottan igaz volt – kivételes helyzetnek számított.²⁹

A 20. század első éveiben az orvosi létszám is növekedett, 1902-ben Reichenberger Fülöp mellett már dr. Grósz Ignác,³⁰ Berettyóújfalu szülötte is községi orvos, 1906-tól

²⁸ Dr. Reichenberger Fülöp 1844. október 17-én született. 1872. november 15-től kezdve 1917-es nyugdíjba vonulásáig volt a település orvosa, a község elismert, népszerű polgárai közé tartozott. 1913-ban ünnepelte – Berettyóújfalu másik prominens alakjával, Kerekes Gyula főjegyzővel együtt – pályafutásának 40. évfordulóját, a tiszteletükre városi (már akkor így kommunikáltak kifelé: város) díszközgyűlést és 150 fős ünnepi bankettet tartottak, köszöntésére a vármegye minden részéről érkeztek vendégek, az eseményről többek között az országos napilap, a Tolnai Világlapja is kiküldött tudósítóval számolt be. Gyakorlati munkája mellett rendszeres résztvevője és előadója az orvos társaságok szervezte tudományos összejöveteleknek. A Bihar Megyei Orvos-Természettudományi Társulat 1898-as nagyváradi konferenciáján kintetetésben részesült. Hivatása mellett a Berettyóújfalu közéletben is aktívan részt vett, 1898–1904-ig a Sárréti Takarékpénztár igazgatósági tagja, 1905-től a Mezőgazdasági takaréki és segélyszövetkezet vezetőségi tagja, 1916-ban saját alapítvánnyal rendelkezik. Felesége, Bródy Cecília – akárcsak dr. Kránczli Sándor és dr. Grósz Ignác hitvese – a Berettyóújfalu Izraelita Nőegylet tagja volt. Házasságukból két leánygyermek született, Reichenberger Sarolta (később Bródy Sándorné), és Reichenberger Etelka (később dr. Lipscher Sándorné), Saroltának négy gyermeke született, Zsuzsa, Pál, Andor és Miklós, Etelkának pedig két fia, Imre és István. Felesége 1917. július 3-án, hosszan tartó súlyos betegség után hunyt el, Reichenberger Fülöp pedig 1923. március 14-én, 78 éves korában távozott az élők sorából. Őt és feleségét akkori elnevezéssel a Budapesti rákosi „új izraelita temetőben” helyezték végső nyugalomra. Tolnai Világlapja [XIII. évf., 49.sz.] 1913. december 9. 2.; Az Újság [XI. évf., 228.sz.] 1913. szeptember 25. 6.; Tolnai Világlapja [XIII. évf., 49. sz.] 1913. december 7. 11.; Fővárosi Lapok [XXX. évf., 119. sz.] 1893. május 1. 2.; Központi Értesítő [XXX. évf., 2. sz.] 1905. január 5. 34.; Orvosi Hetilap [XXXVII. évf., 47. sz.] 1893. november 5. 3.; Bihar Vármegye Hivatalos Lapja [XXIII. évf., 24. sz.] 1918. június 13. 3.; O'sváth 2009: 232.

²⁹ Orvosi Hetilap [XXIV.évf, 25. sz.] 1880. június 20. 5.; Fényes 1938: 286.

³⁰ Dr. Grósz Ignác 1862-ben született Berettyóújfaluban, édesanyja Kenyeres Rozália, édesapja Grósz Jakab. Pályafutását zsákai körorvosként kezdi, majd 1895-től járási körorvos, az évtized végétől pedig Berettyóújfaluban községi orvos. A tudógondozó 1913-as megnyitására már járási orvosi tisztséget töltött be, miután felkérték az egyesület szakmai vezetésére, lelkes buzgalommal vetette bele magát a szervezésbe, eredményeit utódja, dr. Fényes Pál is méltatta. Bihari szolgálata mellett a honvéd orvosi tisztikar tagja, 1895-től főorvossá léptetik elő. Az első világháborúban teljesített szolgálataiért 1916-ban megkapta a Vöröskereszt Hadiékitményes II. osztályú díszjelvény kintetetését. Megromlott egészségi állapota miatt a Tüdővész Ellen Védekező Egyesület vezetéséről 1920-ban lemondott, a következő években, mint községi orvos teljesített szolgálatot. Pályafutása alatt a politikai szerepvállalás sem állt tőle messze, 1913-ban a berettyóújfalu országgyűlési képviselő-választások után több ellenzéki lap is kritikával illette a szavazatszámoló bizottság vezetőjeként a kormánypárti jelölt irányába tanúsított részlelhajló magatartása miatt, míg az 1918. évi őszi forradalom idején a településen megalakult Nemzeti Tanács tagja volt. Az 1930. évi törvényhatósági választásokon, mint tiszteletbeli megyei főorvos került be a Bihar vármegyei bizottságba. 1944-es deportálások időszakában az ekkor 82 éves doktort haláltáborba küldték, ahonnan nem tért vissza többé. 1948-ban hivatalosan is holtak nyilvánították. Bihar Vármegye Hivatalos Lapja [XII. évf., 49. sz.] 1913. december 4. 2. és [XIII. évf. 24. sz.] 1914. június 16.1. valamint [XXVIII. évf., 47. sz.] 1930. november 20.1.; Magyar Közlöny 91–92. sz. 1948. április 21. 3.; Pesti Hírlap [XVII. évf., 298. sz.] 1895. október 30. 17.; Népszava [XXXXI. évf., 177. sz.] 1913. július 30. 4.; 8 órai újság [XXVI. évf., 229. sz.] 1930. október 20. 7.

pedig dr. Gazdig József,³¹ szintén berettyóújfalui származású, későbbi vármegyei tiszti főorvos személyében már egy magánorvos, 1908-tól Kiss Antal által pedig egy fogász is fellelhető a településen.

A kor legsúlyosabb népbetegségének számító tüdőkór elleni védekezés jegyében 1913. december 1-jén átadták a Sárréti Tüdővész Ellen Védekező Egyesület berettyóújfalui gondozóintézetét, mely a település első államilag szervezett egészségügyi intézménye volt.³²

Ezen terület korszakos alakulását értékelve kijelenthetjük, a nagyközség elérte a célját: a törvény által előírt kötelezettségeken túl magasabb színvonalú egészségügyi szolgáltatások létesítésével a nagyközség és város közötti különbségből lefaragva újabb mérföldkövet lépett át a saját maga által felállított zsinórmértékén. A dualizmuskori Magyarországon 1913-ban 10 ezer lakosra átlagosan három orvos jutott, Berettyóújfalun 10 000 fős lélekszámával az országos szintet hol közelítette, hol elérte, ha pedig a település vonzáskörzetének helyzetét tekintjük, ahol a háziorvosi ellátás csupán körorvosi szinten volt jelen, ez az arány kimagaslónak számított a térségben.³³ A közigazgatásban való utolsó jelentős innovációs lépés a régi utcanevek 1901-ben történő lecserélése volt.³⁴ A település értelmisége szívügyének tekintette a gyűjtőnevekként funkcionáló, utcák helyett utcarendszereket jelölő régi nevek helyett új utcanevek bevezetését, mint egy modern település alapvető jellemzőjét.

A városiasodás folyamata a közigazgatás átalakulása mellett alighanem a népességszám gyarapodásában érhető tetten: a nagyközség lakossága a korszak kezdetén 5000 fő volt, ami 1913-ra megduplázódott.³⁵

Berettyóújfalun fejlődését az 1914-ben kitört I. világháború szakította félbe. Nem kérdés, a nagyközség életében a korszak bő négy évtizede sikertörténetnek számít: ugyan a városi státusz elérése mindezen előrelépések ellenére sem számított realitásnak, a róla elnevezett járásban Berettyóújfalun valódi központtá formálódott.

³¹ Dr. Gazdig József 1878-ban született Berettyóújfaluban. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, pályafutását a Pozsonyi Állami Közkórházban kezdte. 1906-ban tért vissza szülőhelyére, mint magánorvos. 1917-ben megválasztották községi, 1920-ban pedig járásorvossá. Az I. világháborúban a szerb, a román és az olasz harctéren is szolgálatot teljesített, koronás arany érdemkereszt, Károly csapattereszt és Signum Laudis kitüntetésekben részesült. 1929-től Bihar vármegye tiszti főorvosává nevezik ki. Társadalmi rangjához méltóan igyekezett tevékenyen hozzájárulni Bihar kulturális és közéletéhez, többek között az Országos Orvosszövetség Bihar vármegyei elnöke, tagja volt a megye törvényhatósági bizottságának és régészeti egyesületének is. Felesége a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége nevű karitatív szervezet berettyóújfalui elnöke volt. Borsy 1930: 8.; Nagyszebeni Főgimnázium 1907; Bihar Vármegye Hivatalos Lapja [XXV. évf., 2. sz.] 1927. január 13. 1. és [XXIV. évf., 2. sz.] 1936. január 9. 1.

³² Bagdi 2019a: 8.

³³ Romsics 1999: 306.; Molnár 1938: 60.

³⁴ Nyakas 1981: 309.

³⁵ Borsy 1930: 122.

Kerekes Gyula

Kerekes Gyula több mint négy évtizedes jegyzői szolgálatával városunk történetének egyik leghosszabb ideig hivatalban lévő köztisztviselője volt. 1850. november 17-én született Nagylétán, édesapja a szintén jegyzői hivatást gyakorló Kerekes Imre, édesanyja Csontos Zsuzsanna.³⁶ Édesapja irányvonalát követve Gyula is a jegyzői életutat választotta. Berettyóújfalui pályafutása 1873. augusztus 31-én indult aljegyzői státuszban, majd hivatásának valamennyi ranglétráját bejárva egy bő évtizeddel később már községi jegyzőként tevékenykedett, 1903-ban pedig, Berettyóújfalu jegyzői állományának három főre bővítéskor már főjegyzői minőségben látta el feladatát.³⁷ Köztisztviselői éveit mindvégig átlagon felüli munkabírás jellemezte, 1886-ban döntő részt vállalt Berettyóújfalu utca- és házszámjegyzékének elkészültében,³⁸ 1895-től pedig a település anyakönyv-vezetői teendőinek ellátásával szélesedett feladatköre, mindennapi munkája mellett rendszeres résztvevője és előadója volt az Országos Jegyzői Szövetség konferenciáinak. A közéletben való jelenléte szakmája iránti elhivatottságán túl lokálpatriotizmusában is megnyilvánult: jegyzői munkássága mellett elsősorban a település gazdasági ágazatában való aktív részvételével járult hozzá Berettyóújfalu fejlődéséhez. Igazgatósági tagja volt a Berettyóújfalui Kosárfonók Termelő Szövetkezetének, a Sárréti Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetnek, a Berettyóújfalui Hitel-szövetkezetnek, a Sárréti Népbank Takaré- és Segélyegyletnek, igazgatója a helybeli Mezőgazdasági Takaré- és Segélyszövetkezetnek, felügyelő bizottsági tagja a Sárréti Népbank berettyóújfalui részvénytársaságának. A vármegye törvényhatósági bizottságának tagjaként Bihar politikai életében is igyekezett részt vállalni. 1905-ben az általa szerkesztett „Határidő Napló”, a jegyzők munkáját segíteni hivatott szakmai útmutató használatát az alispán a vármegye minden jegyzőjének figyelmébe ajánlotta.³⁹

³⁶ MNL HBML. IV.465.jj. 1/a. k. 108. bejegyzés, 1850. november 17.

³⁷ Bihar Vármegye Hivatalos Lapja [XI. évf., 49. sz.] 1913. december 4. 2.

³⁸ MNL OL S 79 No.242/2.

³⁹ A Határidő Napló az ügymenetek átlátható és gördülékeny lebonyolítására, valamint az előírt dátumok pontos nyilvántartására szolgált. A napló ára 10 korona volt, amit a jegyzők a vármegye településeinek költségeire rendelhettek meg Adler Béla berettyóújfalui papírkereskedésében. Bihar Vármegye Hivatalos Lapja [III. évf., 22. sz.] 1905. május 25. 184.

1. kép. *Kerekes Gyula portréja. (Tulajdonos: Berettyóújfalu Város Önkormányzata)*
Fotó: Szűcs Endre (Bihari Múzeum)

Lelkiismeretes munkája és humánus jelleme miatt a nagyközség megbecsült és közkedvelt hivatalnokai közé tartozott, segítőkész és közvetlen természete miatt személye a lakosság körében is pozitív visszhangot váltott ki.⁴⁰ Jól példázza népszerűségét az I. világháború utáni évtizedekben elterjedt legenda, mely második gyermekével, Ferencsel kapcsolatos. Kerekes Ferenc, a Magyar Királyi Debreceni 3. Honvéd Gyalogezred hadnagya – aki a galíciai fronton való bátor helytállása miatt kitüntetésben is részesült – 1915. január 16-án hunyt el végkimerültségben a debreceni császári és királyi tartalékkórházban.⁴¹ A történet szerint az elhunyt katona református templomban tartott ravatalánál a jegyző iránti tiszteletadás és szolidaritás okán annyi ember zsúfolódott össze, hogy leszakadt a templom

⁴⁰ Sárréti Újság IX. évf. 1.sz. 1911. január 8. 2.

⁴¹ Kerekes Ferenc 30 éves korában hunyt el, nőtlen, gyermekei nem voltak. Civil foglalkozását tekintve ügyvédként praktizált, valamint szerkesztőségi tagja volt a Berettyóújfalu és környékén megjelenő közéleti lapnak, a Sárréti Újságnak, későbbi nevén Sárréti Lapoknak. Sárréti Lapok [VII. évf., 29.sz.] 1909. augusztus 1. 3. A veszteséglistákat a Tolnai Világlapja is közölte, amelyben Kerekes Ferenc nevét találhatjuk: https://adplus.arcanum.hu/hu/view/TolnaiVilaglapja_1915_01/?query=kerekes%20ferenc&pg=120&layout=s

karzata. Ma már tudjuk, ez a legenda mindössze jóindulatú pletyka volt csupán, mindenestre a történet évtizedeken keresztül masszívan tartotta magát a lakosság körében.⁴²

1913. december 8-án ünnepelték – a nagyközség másik prominens alakjával, dr. Reichenberger Fülöp háziorvossal egyetemben – szolgálatának 40 éves jubileumát, köszöntésére Budapestről és a vármegye minden részéről érkeztek díszvendégek, az eseményről többek között az országos napilap, a Tolnai Világlapja is kiküldött tudósítóval számolt be.⁴³

Évszázadon átívelő karrierjét 1915 decemberében való nyugállományba vonulással fejezte be. Egy évvel visszavonulása után, 1916. december 15-én, 66 éves korában érte a halál.⁴⁴ Felesége, Nemes Vilma férjét csaknem tíz évvel túlélve 1926. július 7-én hunyt el.⁴⁵ 42 év közigazgatásban eltöltött munkaviszonya napjainkban is tekintélyt parancsoló szolgálati időnek számítana, mindezt pedig az Osztrák–Magyar Monarchia korszakában véghez vinni kiváltképp ritkaságszámba menő jelenségnek számított.⁴⁶ 2019. május 23-án, a Berettyóújfalu életében kiemelkedő eseménynek számító „város napján”, annak ünnepi közgyűlésén adták át Kerekes Gyula dédunokája, Kerekes Emese által a városnak adományozott, az egykori főjegyzőről készült portrét, melyet a Bihari Múzeum állandó kiállításában helyeztek el.⁴⁷

A forrás keletkezéséről

A beszéd múzeumban őrzött példánya nem az eredeti, 1898-ban megjelent munka. A múzeum munkatársa ezt a másolatot Kocsis Csaba berettyóújfalui népművelőtől kapta, aki nem tudott pontos adatokkal szolgálni az eredetileg 16 oldalas kisnyomtatványról. Azt sikerült felderíteni a kiadvánnyal kapcsolatban, hogy vélhetően az egyik rokonságban álló személy hagyatékából került elő még tíz-tizenöt évvel korábban,

⁴² A Berettyóújfalui Református Egyház halotti anyakönyvében szerepel Kerekes Ferenc, ugyanakkor a presbitériumi jegyzőkönyv semmilyen említést nem tesz az állítólagos történetekről. Márpedig a jegyzőkönyvek tartalmát vizsgálva eléggé életszerűtlen, hogy a sokkal kisebb méretű esetekkel is – például festés és padlózatjavítás – oldalakon át foglalkozó beszámolók pont egy ekkora horderejű ügyről ne tegyenek semmiféle feljegyzést. BREI halotti akv. 127. bejegyzés, 1915. január 18.; BREI presbitériumi jkv. 1915. passim.

⁴³ Érdekesség, hogy a Tolnai Világlapja cikkében az ünnepelt nevét elírva Kerekes Gyula helyett Kerekes Ferencet írtak. Mint ismert, Kerekes Ferencnek második fiúgyermekét hívták. Tolnai Világlapja. [XIII. évf., 49.sz.] 1913. december 9. 3.

⁴⁴ A halotti anyakönyvben az elhalálozás okát, a krónikus veseelégtelenséget a korszakban megfelelő „idült vesebaj” elnevezéssel tüntették fel. MNL HBML XXXIII.10.c 5. k. 188. bej.; Pesti Hírlap [XXXVIII. évf., 354. sz.] 1916. december 21. 11.

⁴⁵ MNL HBML XXXIII.10.c 5. k. 134. bejegyzés, 1926. július 7.

⁴⁶ Jól példázza mindezt az 1914-ben megkapott életjáradéka. A vármegyei községi, kör- és segédjegyzők illetményeit rendező kimutatásban egyedül Kerekes Gyula rendelkezett 40 évnél több szolgálati idővel, és az ehhez viszonyított 2400 koronás, a korszak köztisztviselői szférájában rendkívül magas összegnek számító járandósága is kivételes esetnek számított. Bihar Vármegye Hivatalos Lapja [XII. évf., 36. sz.] 1914. augusztus 27. 4.

⁴⁷ Az ünnepi közgyűlésen elhangzott, Kerekes Gyula élettörténetéről emlékező beszéd az interneten is olvasható: Bagdi 2019b

amelyről Kocsis Csaba készítettett pár másolatot saját költségén. Ezekből a másolatokból került az egyik példány a múzeum tulajdonába.⁴⁸

A forrás közlésénél alkalmazott elvek

A szöveg közreadásánál törekedtünk arra, hogy megőrizzük a szerző egyedi stílusát, szóhasználatát. Csak minimális mértékben változtattunk a központosáson és a szövegtagoláson. A rövidítéseket igyekeztünk minden esetben feloldani és *kurzív* betűtípussal jelezni a kiegészítést, illetve magyarázó jegyzet formájában megadni az adott szó jelentését.

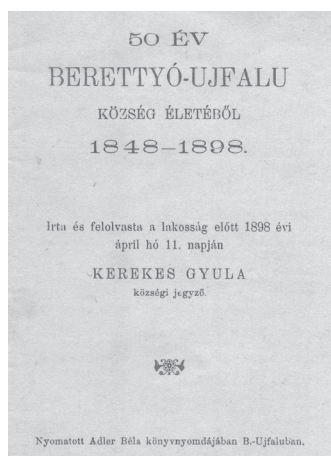
Az eredeti oldalszámozást és egy esetben egy értelemsegítő szó betoldását, amely korábban nem szerepelt a szövegben, [] között jeleztük.

Az egybeírható szavakat összevontuk, a – több esetben is – elütött ékezethibákat jelölés nélkül javítottuk.

Meghagytuk a jellegzetesnek számító aposztróf használatát, amely már a megjelenés korában sem számított modern jelölésnek, de úgy éreztük, hogy a forrás koherenciája így marad teljes.

A szövegben található vastag betűtípussal szedett kiemelések a szerző jelölései, amelyeken nem változtattunk.

A közölt forrást – a jobb érthetőség okán – magyarázó jegyzetekkel láttuk el. A forrás közlésénél Sipos Péter szakmai ajánlásait vettük figyelembe.⁴⁹

2. kép. *Kerekes Gyula ünnepi beszédének borítólapja (Bihari Múzeum gyűjteménye)*

⁴⁸ A beszéd gyarapodási száma: BM Gy. N/1403.

⁴⁹ Sipos 2000: 171–185.

1. sz. melléklet

**Berettyóújfalu
község életéből
1848–1898**

Írta és felolvasta a lakosság előtt 1898. évi április hó 11. napján
Kerekes Gyula
községi jegyző

Nyomatott Adler Béla könyvnyomdájában, Berettyóújfaluban. [1]

Igen tisztelt polgártársak!

Lezajlottak az 1848-iki események immár 50 évvel ezelőtt; hogy gyulladt ki a magyar nemzet kebelében a hazaszeretet tüze, mily körülmények jöttek közbe, hogy az isteni szikra kialudjék – azt önök már tudják, ez alkalommal nem célom azok felsorolásával becses türelmüket igénybe venni.

Meg kell emlékezmem azonban azon idők egy nagy eseményéről, arról *tudniillik* midőn ma 50 éve a király szentesítette az 1848. évi IX *törvény*cikket,⁵⁰ mely a jobbágyságot végképp megszüntette, felszabadította a nemzetnek nagy részét a rabigától, az Isten képére teremtett embert visszaadta önmagának, szabaddá tette, megadta neki az utat és módot arra, hogy minden testi és lelki ereje felhasználásával önmagának és családjának szerezze és takarítsa meg a földi javakat.

Ötven év egy emberi lénynél majdnem egy egész emberi élet, egy nemzetnél – egy községnél, melynek életideje ezer évekre terjed – elenyésző csekély idő, 's mégis hogy e parányi idő alatt becsületes munkával tisztességes életmóddal, kitaró szorgalommal mily bámulatosan haladhat elő a boldogulás útján egy község – arról akarok önöknek ez alkalommal beszámolni.

E nagyközség történetének lapjain aranybetűkkel lesz ez 50 év feljegyezve, annak fénye útmutató lesz az utódoknak, hogy folytatva a [3] megkezdett nagy munkát, a múltból merítsenek erőt és biztatást a község továbbfejlesztésének nehéz bár, de háládatos munkájához.

⁵⁰ 1848. évi IX. törvénycikk az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot) dézsma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről.

Ezelőtt 50 évvel is itt állott a Berettyó folyó jobb partján e község, éppen olyan elhagyatott, mint a körülötte fekvő falvak. Lelki szemeink előtt még ott lebeg a község nádas viskóival, az egyszerű falusi házakat földmívesek lakták, ipar, kereskedelem csak hírből volt ismeretes... És ma, ellenállhatatlan benső öröm fogja el keblünket, ha végigtekintünk községünkön, hol a kis falusi házak helyén díszes épületek, az ipar és kereskedelem csarnokai emelkedtek. Az 50 év előtti csendet sürgés-forgás váltotta fel, virágzó iparunk és kereskedelmünk van. Ma önkénytelenül világítótornya e község a messze vidéknek, mely a környéken levő kisebb falvakat vonzza hozzánk! Mi nap nap után folyton szaporodunk lélekszámban, lakosaink növekednek vagyonukban, szívesen jönnek hozzánk az idegenek benn lakni, mert itt feltalálják megélhetésüknek biztos alapját, a nagy forgalom mindnyájunknak biztos kenyeret ad kezébe, aki becsületesen tud vele élni, annak az előmenetel biztosítva van!

Községünk lakossága még az 1848 előtti időkben is szabadságot élvezett, nem volt a szó szoros értelmében vett jobbágy igájával megterhelve, mégis el volt zárva a vagyonszerzéstől amiatt, mert különösen Szabolcs és Szatmár megyékből határunkon igen sok nagy- és kisbirtokos – nemesi jogon bírt ingatlanokat, melyek csak az 50-es évektől kezdve lettek elidegenítve 's lakosságunk által megszerezve.

Ez ötven év alatt szerezte a közönség a következő nagyobb kiterjedésű ingatlanokat úgy *mint* [4]

A szigeten levő Gúti föld	193 hold	39 600 frt ⁵¹
A szigeten levő Gyulai föld	620 hold	57 600 frt
A kozmai Dóry föld	620 hold	61 900 frt
Az Ökörközök dűlőben levő „Pécsi” föld	510 hold	30 600 frt
Ugyanott „Csanádi” föld	603 hold	48 300 frt
A Csanádi Perde	444 hold	52 000 frt
Régi Balog Perde	336 hold	74 000 frt
Bagosi Perde	264 hold	27 000 frt
Új Perde	154 hold	34 000 frt
Csanádi Csurgó	80 hold	5000 frt
együtt	3492 hold ⁵²	430 000 frt

⁵¹ Frt. = forint

⁵² A számítás végeredménye helytelen. A helyes végeredmény: 3824 hold.

Ezenkívül az 1852. évi felvétel szerint volt a községben 921 ház, ma már meghaladja az 1100-at, tehát majdnem 200 ház épült fel újonnan, míg a régiek átalakításával a lakosság vagyoni értéke tetemesen növekedett, a lakóházak után befolyó évi bér igen nagy jövedelmet ad.

Tagadhatatlanul igaz, hogy a fent elősorolt ingatlanok vásárlásából a lakosságot némi adósság terheli. Sokan a kishitűek vagy rosszakaratúak közül ezen körülményt arra magyarázzák, hogy községünk lakossága rohamosan halad az elszegényedés útján a tátongó örvény felé, mely örökre elnyeli.

Legyen szabad ezekkel szemben ezen ünnepélyes pillanatban szavamat felemelni és a rendelkezésemre álló elég megbízható adatok alapján kimutatni, hogy egyáltalában nincsen oka a község lakosságának a kétségbeesésre, nincsen oka arra, hogy vesztén fájó könynyeket hullasson, mert amely község lakosságának anyagi helyzete olyan kedvező, mint a mi községünk lakosságáé, annak nem szabad elveszteni a jövőben vetett reményét, vétkes könnyelműség az ámitók [5] szavára hallgatni és minden igaz ok nélkül elcsüggedni!

Ha a község határán levő nagy birtokok, a vidékiek tulajdonát tevő földek – az állam – község – egyház tulajdonát képező ingó és ingatlanvagyon értékét az összesből leszámítjuk – kapjuk a mai tényleges vagyonra nézve a következő eredményt.

A község belső lakosságának tulajdonában levő vagyon:

A házak értéke teszen	1 400 000 ft
A földek értéke teszen	1 900 000 ft
Ingóságok, gazdasági felszerelés	700 000 ft
Összesen:	4 000 000 ft

azaz négymillió forintot.

Az 1890. évi népszámlálás szerint volt községünknek 7000 lakosa, ehhez véve az évi 120 főnyi szaporulatot, ma körülbelül 8000 lakosa van a községnek, melyből leszámítva a hivatalnokokat, vagyonnal nem bíró lakókat, a tanyai cselédséget – mintegy 1000 lelket –, marad a község állandó lakosságának létszáma 7000. Eközött megosztva a négymillió vagyont, a csecsszopó kisdedtől a sírja szélén álló öregig, minden lélekre esik 571 ft 42 kr.⁵³ vagyon, amely vagyonnak csekély kamatja az, ami a lakosság adósságát képezi, és mert ezen adósság is ingatlan vásárlására lett fordítva, az igen hasznosan hozza meg a maga gyümölcsét!

⁵³ Kr. = krajcár

Messze vidék látogatja heti és országos vásárainkat, ezeknél az évi forgalom rendes viszonyok között 50–60 ezer bejövő idegenre tehető, hogy ezek mily rengeteg pénzt hagynak községünkben, azt kiszámítani alig lehet, de hogy nagy hasznot hajtának közfogyasztásunkra, kétségtelen. [6]

Községünkben székel a főszolgabíróság, királyi adóhivatal, királyi járásbíróság, te-lekkönyv, királyi közjegyző, magyar királyi pénzügyőri szakasz, csendőrség – itt tartja állandó lakását 7 ügyvéd, 3 orvos, 2 állatorvos. Az ezekhez naponként beözönlő idegen temérdek pénzzel járul a község lakosságának vagyoni gyarapodásához; de eltekintve ettől, az említett hivataloknál alkalmazott egyének itten vesznek lakást, itten szerzik be élelmiszereiket, mely körülmények mind a mi anyagi előhaladásunknak nagy tényezője.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy a község lakossága mindezen hivatalokat és hivatalos egyéneket itt helyben keresheti fel, nem kénytelen nagy költséggel azok felkeresése végett fuvart fogadni és a legnagyobb dologidőben is, sürgős mezeti munkáját elhagyva tetemes időt veszteni – ezen megtakarítás egy nagy vagyont képvisel, mely szinte a mi javunkra esik.

Községünkben vannak virágzó kereskedések, másfélszáz különféle iparos, úgy-hogy a lakosság legmesszebb menő igényét itthon saját tűzhelyén könnyen, költség és idővesztés nélkül beszerezheti, ami által igen tekintélyes összeget takarít meg magának naponta, 's itt rejlik egyik oka örvendetes anyagi gyarapodásának.

A községet vasút köti össze az egész világgal, a könnyű és gyors közlekedés ide-hozza az idegenek nagy számát, de nagy előny e község lakosságára is utazási kedvének fokozására, mert míg 50 év előtt Budapestre kocsin egy hét alatt lehetett felérni, ma a gyorsvonat 4 és fél óra alatt hidegtől, melegtől, esőtől és szélről teljesen védett kocsikban viszen fel bennünket, alig kerül többbe az utazás költsége, mint hajdan a kocsisnak adott ostopénz. Debrecen és Nagyvárad [7] két közel fekvő nagyvároshoz minden időben járható kényelmes, jó karbantartott országút vezet, mely míg egyfelől az idegenek idejövételére kínálkozó alkalom, másfelől említett nagyvárosokhoz tenge-lyen való eljutást nekünk is nagyon megkönnyíti.

Hol 50 év előtt a krajcáros ostornyelet, a fabicskát és a galandot⁵⁴ egy-két vállal-kozó szellemű szatócs kínálta odújában a közönségnek megvételre, egyéb portékáért a közeli nagyvárost kellett felkeresni, ma fényes bolti üzletében kínálja minden keres-letnek megfelelő árucikkeit 1 norinbergi⁵⁵ és díszmű-, 4 rőfös-, 6 fűszeres-, 2 vasáros kereskedő, 14 szatócs, 1 bőr- és egy papírkereskedő.

⁵⁴ Galand = szalag, esetleg rövidáru.

⁵⁵ Norinbergi = A 20. század elején a Nürnbergből származó aprócikkeket jelölték ezzel a megnevezéssel.

Van a községben ezenkívül két gazdasági gépraktár.

Az ipart képviseli:

asztalos	9
ács	24
bádogos	2
borbély	3
csizmadia	12
cipész	12
cukrász	1
esztergályos	1
hentes	5
kerékgyártó	3
kádár	2
kalapos	3
kályhakészítő	1
kelmefestő	1
kovács	11
könyvkötő	2
kötélverő	1
kéményseprő	1 [8]
kőműves	4
köszörűs	1
lakatos	2
géplakatos	1
mészáros	7
nyerges és szíjgyártó	5
órás	1
rostás	1
sütő	2
szabó	17
szobafestő	2
szűcs	7
szűrszabó	2
üveges	2
női szabó	1
összesen	150 kézműiparos ⁵⁶

ezekon kívül van két gőzmalom és egy könyvnyomda.

⁵⁶ A megadott végösszeg helytelen. A helyes összesítés: 149.

Van a községben két virágzó pénzüintézet a Sárreai Takarékpénztár és a Sárreai Népbank, melyeknek jótékony hatása kiszámíthatatlan. – Míg évtizedekkel ezelőtt a község egyes pénzes emberek uzsorás körmei közé kerülve tudott pénzhez jutni, hogy annak felhasználásával szerezzen valami csekély vagyont 's az évi termés legjobb viszonyok mellett is alig fedezte a nagy kamatokat. A gazda véres verejtéke egész éven át hiába áztatta a göröngyöket. Ma, tisztességes szándékú ember olcsó kamat mellett kap ezen intézeteknél nagyobb utánjárás nélkül pénzt, melynek okszerű felhasználásával magát kiséghetheti és vagyont szerezhet.

A népoktatás terén is nagy haladás mutatkozik. Míg 50 év előtt 5 tanító vezetése alatt 450 gyermek tanulta a szükséges tudnivalókat, [9] az *evangélikus református* egyháznál ma 5 férfi és 3 nő tanító végzi a tanítást 650 tankötelessel, továbbá az *izraelita* iskolánál 3 tanító teljesíti nemes feladatát 132 növendék között, ezen kívül a község által fenntartott két nyilvános kisededóvoda ad menhelyet a kisededeknek 's ott csepegtetik fogékony kebelükbe a tudásnak elemeit.

Az emberi lény, ki csak arra törekszik, hogy anyagi javakat gyűjtsön 's a világtól magát elvonja, nem felel meg Istentől rendeltetett hivatásának; érzi azt az ember, hogy szüksége van emellett lelki kincsekre is, a melyeket az iskolában szerezhet meg. – Nagyon szép adat e község lakosságának műveltségére azon számszerű bizonyíték, hogy a legutóbbi népszámlálás alkalmával beszerzett adatok szerint, az összes lakosságnál 100 közül egy volt, aki írni és olvasni nem tudott.

Aki tudja és szereti olvasni a Bibliát, az imádságos könyvet a maga csendes otthonában, mily sok lelki táplálékot talál abban. Aki olvassa az újságokat, azokból a napi eseményeket folytonosan tudja, mily magasan érzi magát azok felett, kik olvasni nem tudások miatt ettől elzárva vannak. Azok a hasznos könyvek, melyeknek minden betűje új életet, új tudást nyújt az embernek – az olvasni nem tudónál értéktelen tárgyak –, azoknak élvezetétől ő megfosztva van, oly nagy veszteség ez, melynek jelentőségét értékelni alig vagyunk képesek!

Ma már a jó kezelés alatti elegendő iskolák mellett alig van, de egyáltalában nincsen az új nemzedékből egyetlen sem, ki írni-olvasni ne tudna. Itten van sokszorosan visszafizetve az iskolákra fordított költség.

Fényes bizonyosságai szellemi téren a község [10] lakossága folytonos haladásának a községben fennálló közművelődési intézmények és pedig: a Kaszinó, az önképző népkör, népdalkör, önkéntes tűzoltó egylet.

A jótékonyág gyakorlására hivatott *izraelita* nőegylet – a háborúban sebesültek ápolását végzendő Vereskereszt-egylet.

A kiházasítási és temetkezési egyletek, melyek mindenikének hivatása az, hogy akár a vigalom, akár a szomorúság napja érkezett el, a meggyűjtött fillérek sokszoros gyümölcsökkel álljanak rendelkezésére az arra igénnyel bíró és arra utalt egyéneknek. Ne lépjen közbe a pénzbeszerzés iránti aggodalom sem az öröm tanyájába, sem pedig a bánat sötét hajlékába.

Gondolkozzunk kissé, nyúljunk szívünkhöz, az megadja az egyenes feleletet, hogy amit a tudás megszerzésére költséget fordítottunk, „**oly gyűjtött kincs, melyet a tűz-koha hévforrósága meg nem emészt soha, tűzben megpróbált arany ez a kincs, melynek párja egész világon nincs.**”⁵⁷

De nézzük közelebbről magát e nagyközséget, amelyben „**élnünk és halnunk kell**”.⁵⁸ Míg ötven év előtt egyetlen vagyon volt a náddal fedett ócska községháza, ma annak helyén díszes, emeletes épület áll, mely az építési költségnek sokszorosán hozza meg kamatját. A község tulajdona a tűzór anyaeépülete, a volt leányiskola, a jegyzői lak, a főutcán levő kisedővoda. A község megszerezte a Fényes-féle 750 holdas tagbirtokot, habár hosszú lejáratú kölcsön felvételével, de az évi bevétel a kötelezett járulékot mindég fedezi 's a késő utódoknak már ingyen megyen át tulajdonukba, 's annak jövedelme nagyban fogja a község terhét enyhíteni vagy talán az összes kiadásokat fedezni. [11]

A község vagyona mai állapot szerint:

vagyonérték	296 659 forint 43 kr.
teher	151 243 forint 86 kr.
tiszta vagyon	145 415 forint 57 kr.

Sokan rémképet látnak, a község pusztulását rövid időn [belül] biztosnak veszik; hogy a községnél levő hivatalos adatok alapján ezeket is igyekezzem felvilágosítani, szíveskedjenek alábbi előadásomat meghallgatni:

⁵⁷ Jel. 3,18 „*tanácsolom neked, végy tőlem tűzben izzított aranyat, hogy meggazdagodj, és fehér ruhát, hogy felöltözz, és ne lássék szegényletes mezítelenséged; és végy gyógyító irt, hogy bekend a szemed, és láss.*” Az ünnepi beszédben szereplő idézet bibliai alapja megkérdőjelezhetetlen, de a pontos idézőhelyet kutatásunk során nem sikerült megtalálnunk.

⁵⁸ Egyértelmű utalás a Szózat szövegére.

Mint igen jól tudjuk, a községnek egyedüli vagyona volt 50 évvel ezelőtt a községháza és a jegyzői lak, mondjunk sokat 8000 forint értékben 's ennek ellenében ma a tehermentes vagyon, 145 415 forint 57 kraj, emelkedés tehát 137 415 forint 57 kraj. Hogy ezen emelkedés fokozatosan miként állott elő, erre nézve a legközelebbi 10 év eredményét mutatom ki – miután előbbi időről semmi adat nincsen birtokomban.

A község tiszta vagyona volt

1888. év elején	73 163 forint 20 kraj.
1889. év elején	85 419 forint 72 kraj.
1890. év elején	123 520 forint 30 kraj.
1892. év elején ⁵⁹	127 460 forint 30 kraj.
1893. év elején	127 506 forint 16 kraj.
1894. év elején	135 293 forint 79 kraj.
1895. év elején	140 111 forint
1896. év elején	144 111 forint
1897. év elején	145 415 forint 57 kraj.

tehát 10 év alatt majdnem megkétszereződött.

A közvagyon ilyen emelkedésének okát, ha keressük, abban találjuk meg, hogy ezen 10 évi időköz alatt lett megvásárolva a **kisdédóvoda**, a **2. számú beltelek**, melyek ma tehermentes vagyont képeznek, ezen idő alatt lett megtoldva a déli szárnyal a **városháza épülete**, mely ezáltal [12] értékben növekedett. A **Fényes-föld** megvásárlására felvett kölcsönpénz évről évre mindég apad, ennek folytán míg a tehermentes alább száll, emelkedik a tiszta vagyonértéke.

Az emelkedésre nem kevés befolyással van azon körülmény is, hogy a kereskedelem és ipar fejlődése éppen a közel múlt 10 évre esik, fejlődött a vásár is. Ennek folytán az évi 600 forint helyett ma 2700 forint vásárvámbér fizettetik, ez alapon a több jövedelmet hozó jognak értéke is természetesen emelkedett.

A községi vagyon nem idegenké, az a község lakosságának javára esik 's bár a közterhek emelkednek is, évek múltán a megszerzett vagyonok adósságtól mentesülnek 's a tiszta vagyon jövedelme a lakosság közteherviselésén enyhít.

⁵⁹ Az 1891. év hiányzik a felsorolásból.

A község 8000 főre tehető lakosai közül hiteles összeírás szerint izraelita vallású egyén 366 család 1072 lélekszámmal, más vallású körülbelül 400 lélek, így marad a tisztán evangélikus református hívek számára (sic!) 6500, kik kevés kivétellel megtartották azon valláshoz való hű ragaszkodásukat, mely vallásért őseink vértanúi halált szenvedtek. Az utóbbi időben számosan léptek ki a *református* egyház kebeléből 's áttértek a **nazarénus** és **baptista** megtúrt vallásfelekezet hívei sorába, sőt a nagyon szabadtért (sic!) biztosító újabb törvények védelme alatt kilépett 's felekezet nélkülivé lett több egyháztag.

A ma is elég tágas és díszes templomon kívül, a *református* egyház tulajdonát képező házak, úgy *mint* lelkészlak, felekezeti iskola épületei, lelkész és tanítók fizetésére szolgáló földek, felszerelések és ingóságok értéke a 200 000 – kétszázezer *forintot* meghaladja, mely vagyon természetesen szinte az egyház kebeléhez tartozó egyháztagok osztatlan [13] közös vagyonát képezi 's az egyház fennálló adósságának fedezésére sokszorosán megfelel, így a végpusztulás még ma is csak rosszakaratú képzelődés vagy értetlenség alapulhat.

Létezik még a községben egy másik törvényes alapon álló község, az úgynevezett közigazdaság vagy **birtokosság**, mely a község azon lakosai egyeteméből áll, kik nyomásos gazdálkodás alatti ingatlanságot bírnak. Emez osztatlan vagyon áll a kórógyi pusztán levő földekből, a *berettyóújfalui* osztatlan állapotban használt közlegelőből, a gazdaság majorépületéből, mezei kutakból, tenyészjószágokból, ezen vagyon hozzávetőleges értéke: 240 000 – kétszáznegyvenezer forint, mely vagyon szinte az említett birtokossági tagokat illeti birtokuk arányában, azok vagyonát képezi.

Ha már most a község állandó lakosságának magántermészetű vagyonát, a község, egyház és birtokosság vagyonához való részesedést, mint közvagyon együtvé adjuk, találunk a közlakosság javára:

magánvagyonában	4 000 000 frt
községi vagyonban	145 415 frt 57 kr.
a <i>református</i> egyház vagyonában ide számítva a templomot is	300 000 frt
birtokosság közvagyonában	240 000 frt
mindösszesen	4 685 415 frt 57 kr.

azaz: négy millió-hatszáznyolcvanötezer-négy százötvenöt forint 57 kr.

Amennyire a kéznél levő adatokból egybeállíthattam – főntebbiekben számoltam be e község 50 éves múltjáról, hála a gondviselésnek ez a jó magyar nép szépen haladt előre, úgy az anyagiak gyűjtésében, mint a művelődés terén is [14] munkálkodott szorgalmasan, nem hallgatott az ámítók mézes-mázos csábító szavára, a szorgalom megtermette gyümölcsét, magának és családjának, valamint a községnek és egyháznak tekintélyes vagyont szerzett; békében élt e nép a községbe beözönlő idegen vallásúakkal együtt, midőn az ország más vidékein a zsidóellenes mozgalom lábra kapott – e nép csendes volt, ami a vallási türelemnek fényes példája. Most a legutóbbi időben, midőn lelketlen izgatók bujtogatására a múlt évi rossz termés miatt szűk viszonyok közé jutott lakosság az ország más vidékein lázadásban tört ki, e község lakossága meghallgatta a vele együtt élő vezetőknek intő szavát, nyugodt volt, mert véres verejtékével kereste meg Isten segedelmével földi javait – meg tudja azt becsülni, ragaszkodik ahhoz szívesen ’s ahelyett, hogy életét és vagyonát prédául dobja a percnyi felhevülésnek – túri a nélkülözést, reményét a jobb jövőben veti és nem csalatkozik meg soha.

Imádja e község lakossága az édes magyar hazát, melynek földjéből neki nem a legrosszabb rész jutott, midőn 50 év előtt a haza veszélyben forgott ’s honfiak annak megmentésére felszólítottak, számosan hagyták el e község lakói vagyonukat, családjukat, elmentek a hazáért harcolni ’s becsülettel töltötték be ott is helyüket.

E község lakosságának erkölcsi élete jó, csak alig számba vehető csekély esetben fordul itt elő verekedés, gyűjtás, tolvajlás. Általában úgy tekinti a közönség magát, mint egy ugyanazon családnak édes gyermekét.

Ha ezeket figyelembe vesszük, biztos reményt vethetünk a jövőbe, hogy a következő ötven év alatt a szorgalom, jó erkölcs, egymás iránti kölcsönös [15] szeretet községünket naggyá fogja tenni, hogy úgy legyen, szívemből kívánom, valamint lelkem mélyéből óhajtom, hogy e nagyközségnek igaz magyar, szorgalmas, becsületes lakosságát a gondviselés minden javával áldja meg, és tegye gyümölcsözővé ennek hasznos munkálkodását!

Isten áldja meg önöket! [16]

Irodalom

BAGDI László

- 2019a A háziorvosi szolgálat története Berettyóújfaluban. In: Sándor Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve. XXIV.* Berettyóújfalu, 37–64.
- 2019b Egy korszaknyi hűség. <https://www.berettyohir.hu/index.php/kultura/8526-egy-korszaknyi-huseg> (A letöltés ideje: 2021.03.11.)

BARTHA Ákos

- 2010 Berettyóújfalu sajtóéletének szépirodalmi értékei 1920 előtt. In: Kolozsvári István–Török Péter (szerk.): *Bihari Diéta VI–VII.* Berettyóújfalu, 145–159.
- 2011 Élet Berettyóújfaluban a dualizmustól a rendszerváltozásig. In: Kállai Irén (szerk.): *Berettyóújfalu az újkőkortól napjainkig.* Berettyóújfalu, 50–78.

BORSY Imre

- 1930 Bihar Trianon előtt és Trianon után. In: Vermes Ernő (szerk.): *Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Csonka-Bihar vármegye revíziós emlékalbuma.* Berettyóújfalu, 7–19.

FÉNYES Pál

- 1938 A tüdővész ellen. In: Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar vármegye.* Budapest, 290–301.

GAZDIG József

- 1938 Visszapillantás Bihar-vármegye egészségügyének 12 esztendejére (1926–1937). In: Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar vármegye.* Budapest, 261–266.

GYÁNY Ferenc

- 1930 Berettyóújfalu az utolsó tíz év alatt. In: Vermes Ernő (szerk.): *Bihar vármegye tíz évvel Trianon után.* Berettyóújfalu, 141–147.

GYÖNGYÖSI László

- 1996 A „maradék” Biharország fővárosa: Berettyóújfalu. *Tér és Társadalom*, 10. évfolyam, 2–3. szám, 77–90.

KILIÁN István

- 1981 Adatok Berettyóújfalu közoktatás-, könyvtár- és sajtótörténetéhez. In: Varga Gyula (szerk.): *Berettyóújfalu története*, 339–379.

MOLNÁR Endre

- 1938 Bihar vármegye vázlatos statisztikája. In: Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar vármegye.* Budapest, 9–21.

NADÁNYI Zoltán

1938 A világ közepe. In: Nadányi Zoltán (szerk.): *Bihar Vármegye*. Budapest, 462–468.

NAGYSZEBENI FŐGIMNÁZIUM

1907 A Nagyszebeni M. Kir. Állami Főgimnázium értesítője az 1906–907. iskolai évről. Közli: Az Igazgatóság. Nagyszeben

NYAKAS Miklós

1981 Berettyóújfalu polgári és társadalmi élete a polgári korszakban.
In: Szerkesztő: Varga Gyula *Berettyóújfalu története*. Berettyóújfalu, 299–323.

O'SVÁTH Pál

2009 *Bihar vármegye Sárréti járás leírása*. Kiadásra előkészítette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Seres István. Budapest

ROMSICS Ignác

1999 *Magyarország története a XX. Században*. Budapest

SÁNDOR Mária

2020a Vass Jenő. <http://old.biharimuzeum.hu/muzeum/vass-jeno>
(A letöltés ideje: 2020. december 17.)

2020b Brózik Dezső. <http://old.biharimuzeum.hu/muzeum/brozik-dezso>
(A letöltés ideje: 2021. március 13.)

SIPOS Péter

2000 A XX. századi forráskiadás problémái és ajánlás a forráskiadás szabályzatára.
Fons VII. évf. 1. sz., 171–185.

SZABAD György

1979 Az önkényuralom kora (1849–1867). Katus László (szerk.): *Magyarország története 1848–1890*. VI/1. kötet. Budapest. 435–772.

SZENDREY István

1979 A derecskei uradalom kiépítése. In: Gazdag István (szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 6*. Debrecen, 19–33.

1968 *Egy alföldi uradalom a török hódoltság után*. Budapest

SZIKLA Gergő

2013 Bihar vármegye egy évszázada. A közigazgatási rendszer változásainak kutatása a levéltári források és a helységnévtárak alapján.
In: Bartha Ákos–Szálkai Tamás (szerk.): *Interdiszciplinaritás a régiónkutatásban III*. Debrecen, 55–79.

- 2014 Bihar és Hajdú vármegyék és Hajdú-Bihar megye közigazgatási beosztásának története 1850–2013. In: Szálkai Tamás–Szikla Gergő–Szilágyi Ferenc (szerk.): *Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013)*. Debrecen, (CD-ROM) Online elérhető: <http://data.hbml.hu/kozigazgatas/jaras.htm>
- 2016 Bihar és Hajdú vármegyék közigazgatási változásai a 19. század második felében. *Századok*, 150. évf. 5. sz., 1289–1304.

TÖRÖK Péter

- 2008 Két életrajz Gulyás Pál gyűjteményéből – Bölöni Bakó Zoltán, Brózik Dezső. *Rálátás. Zsákai helytörténeti – honismereti, kulturális tájékoztató*. IX. évf. 4. sz. (negyedik negyedév), 39–45.
- 2012 Egy új levéltári sorozat: A Hajdú-Bihari Levéltári Füzetek. *Levéltári Szemle*, 62. évf. 4. sz., 53–55.

Közgyűjteményi és kéziratári források

BM = Bihari Múzeum

BARCSAY László

- 1990–2001 *Berettyóújfalu a 30-as években. Emlékmáradékok a régi utcákról.* Barcsay-émlékiratok V. kötet. Kézirat. Bihari Múzeum Adattára. Leltári szám: BM Ad/2123-2006. (Az emlékiratok a Barcsay család történetét feldolgozó tanulmányokat tartalmazó kötet DVD-mellékletében láttak napvilágot: Sándor Mária (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve XXIII.* Berettyóújfalu, 2018)

GY. N. = Gyarapodási napló

BREI = A Berettyóújfalui Református Egyházközség Irattára

Berettyóújfalui Református Egyház halotti anyakönyvei 1915.

Berettyóújfalui Református Egyház presbitériumi jegyzőkönyvei, 1915.

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

IV.402 Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai

IV.406.b. Bihar Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási iratok

IV.465.jj Nagyléta község református anyakönyvei. Születési anyakönyvek

XXXIII.10.c Berettyóújfalu nagyközség anyakönyvei. Halotti anyakönyvek

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

S = Térképtár

79 = Iratok

Felhasznált folyóiratok

8 órás újság
Az Újság
Belügyi Közlöny
Biharvármegye Hivatalos Lapja
Budapesti Közlöny
Fővárosi Lapok
Központi Értesítő
Magyar Közlöny
Múzeumi és Könyvtári Értesítő
Népszava
Orvosi Hetilap
Pesti Hírlap
Sárréti Lapok
Sárréti Újság
Tolnai Világlapja
Vasárnapi Újság

Internetes források

1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. <https://net.jogtar.hu/get-pdf?docid=87100018.TV&targetdate=&printTitle=1871.+%C3%A9vi+XVII-I.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (Utolsó letöltés: 2021.03.18.)

1848. évi IX. törvénycikk az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D27> (Utolsó letöltés: 2021.03.18.)

László Bagdi – Péter Török

“Hazádnak rendületlenül”⁶⁰... Notes to the speech of a public servant marking an era

On March 15, 1898 Gyula Kerekes, Chief Notary of Berettyóújfalu gave a speech to the residents of the large village. The published speech was found in a family heritage a few years ago. There are no certain information available about the original document; the museum received a copy granted by a local folk culture professional in early 2021. The study reveals the whole text, and also highlights moments of the contemporary life of Berettyóújfalu and Gyula Kerekes himself.

⁶⁰ “To your homeland without fail”, quoted from “Szózat” (“Appeal”), a Hungarian patriotic song